

Noves perspectives de la Renaixença valenciana

Rafael Roca Ricart
(Universitat de València)

Una mirada caduca

La imatge que la intel·lectualitat valenciana té actualment del moviment lingüístic i literari conegut com la Renaixença es fonamenta, en bona mesura, en els estudis i les anàlisis que durant les dècades dels anys 60 i 70 realitzaren, amb mà mestra, alguns dels més prestigiosos investigadors valencians del segle XX, entre ells Manuel Sanchis Guarner,¹ Joan Fuster,² Ricard Blasco³ i Alfons Cucó.⁴ Autors que en feren un primer diagnòstic altament meritori, per al temps i el moment en què fou elaborat, que a hores d'ara resulta del tot inexacte, insuficient i caduc. Un diagnòstic, d'altra banda, condicionat per la situació política del moment i excessivament negatiu, molt poc benèvol amb els hòmens i les obres de la nostra Renaixença, que durant dècades ha sigut repetidament qualificada d'estèril, frustrada i fracassada. De fet, paraules com «fracàs», «folklorisme» i «apoliticisme» esdevingueren, a partir d'aleshores, termes d'obligada referència a l'hora de parlar de la Renaixença assajada a la vora del Túria.

1. Vegeu el volum *Manuel Sanchis Guarner. Un humanista valencià del segle XX*, a cura de Santi CORTÉS i Vicent Josep ESCARTÍ. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2006, editat a propòsit del vint-i-cinquè aniversari de la seua defunció.

2. FUSTER, Joan. *Nosaltres els valencians*, 8a ed. Barcelona: Edicions 62, 1984.

3. BLASCO, Ricard. *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)*. L'Alcúdia: IFV-Ajuntament de l'Alcúdia, 1984; i BLASCO, Ricard. *Constantí Llombart i «Lo Rat-Penat. Periòdic Lliterari Quincenal» (1884-1885)*. València, 1985.

4. CUCÓ, Alfons. *Aspectes de la política valenciana en el segle XIX*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 1965; i CUCÓ, Alfons. *El valencianisme polític 1874-1936*. València, 1971; 2a ed. ampliada i revisada, Catarroja-Barcelona: Afers, 1999.

D'entre les aportacions d'aquests quatre investigadors s'han de destacar, en lloc preeminent, dues obres del professor Sanchis Guarner: *Renaixença al País Valencià*, de 1968,⁵ i *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, de 1977,⁶ totes dues reeditades en 1982 i 1985, respectivament. Perquè són els manuals més llegits i difosos entre el cos docent valencià, els que més han marcat el coneixement i la comprensió que en l'actualitat tenim d'aquell període cultural. Entre els motius de l'èxit d'aquests llibres cal assenyalar el mèrit del professor Sanchis Guarner en interessar-se, amb un to altament pedagògic, didàctic i divulgatiu, per un moviment pràcticament verge d'estudis. Vegem-ho amb detall.

Renaixença al País Valencià. Estudi per generacions (1968) representa, entre d'altres, el primer balanç literari sintètic i sistemàtic del darrer terç del segle XIX valencià, i un dels treballs que més condicionaran la majoria de les aproximacions posteriors. La seua acceptació fou tal que aviat es convertí en un manual literari de referència, i en un dels llibres més citats de Sanchis Guarner. En opinió de Vicent Simbor, la importància del treball ragué en el fet que «els estudiosos de la literatura del País Valencià no comptaven amb cap estudi global profund sobre la història literària valenciana del segle [XIX], de manera que la publicació d'aquest assaig no podia ser a priori més oportuna i urgent».⁷ Amb tot, i segons continuava Simbor, el llibre també esdevingué «el més conflictiu, el més “discutit” de tota l'obra de qualsevol temàtica del Prof. Sanchis Guarner».⁸ La «conflictitat» de *Renaixença al País Valencià* vingué originada per la rígida classificació que l'autor féu dels escriptors valencians, que des de principis del segle XIX fins a meitat del XX eren agrupats en set generacions cronològiques.

5. SANCHIS GUARNER, Manuel. *Renaixença al País Valencià. Estudi per generacions*. València: Tres i Quatre, 1968; 2a ed., València: Eliseu Climent, ed., 1982.

6. SANCHIS GUARNER, Manuel. *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. València: Facultat de Filologia, 1977; 2a ed., Institut de Filologia Valenciana, 1985.

7. SIMBOR, Vicent. «Manuel Sanchis Guarner, historiador i crític de la literatura». *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I. *Quaderns de Filologia*, València, 1984. Reproduït a *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I. València; Barcelona: Departament de Filologia Catalana (Universitat de València): Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 127.

8. *Ibidem*.

Pel que fa a les afirmacions que Sanchis hi realitzà respecte als protagonistes de la Renaixença, cal destacar tres punts:

- a) En primer lloc, l'elogi que féu de la labor desenvolupada per Constantí Llombart, un autor que en la seua opinió «no atenyia un alt nivell intel·lectual, però era viu, dinàmic. L'impuls que el conduïa era *l'amor a l'ànima viva del poble valencià*, més que no *l'enyorança de les seues glòries mortes*».⁹
- b) En segon, les gran dosis de comprensió que demanà per al comportament sociolingüístic del novel·lista en castellà Vicent Blasco Ibáñez: «Intentem de comprendre per què Blasco, tan pregonament valencià, no va escriure en vernacle»,¹⁰ hi asseverava.
- c) I en tercer, la crítica més o menys implacable envers l'actitud ideològica i el llegat valencianista de Teodor Llorente, amb afirmacions tan dures com ara que «el pairalisme, la narcisista enyorança d'una València idealitzada, el "llorentinisme", ha esterilitzat durant moltes dècades la moderna literatura valenciana culta».¹¹

Val la pena de retindre aquestes tres línies d'anàlisi i de reflexió perquè seran les que, a partir d'aquella data, trobarem repetides i accentuades en els treballs que, sobre la Renaixença valenciana, posteriorment donaren a les premses el professor Sanchis Guarner i molts dels seus deixebles: la reivindicació de Llombart; la justificació de Blasco; i la condemna de Llorente. En el rerefons de les quals hi havia una clara motivació ideològica que fins i tot ha de ser llegida en clau de resistència antifranquista: Llombart i Blasco havien sigut escriptors d'«esquerres»; Llorente, en canvi, de «dretes».

Al volum *El sector progressista de la Renaixença valenciana* (1977), nou anys posterior, l'autor rastrejava l'arribada del Romanticisme a

9. SANCHIS GUARNER, Manuel. *Renaixença al País Valencià. Estudi per generacions*. València: Tres i Quatre, 1968; 2a ed., València: Eliseu Climent, ed., 1982, p. 46-47. La cursiva és meua.

10. *Ibidem*, p. 59.

11. *Ibidem*, p. 53.

València i la labor dels escriptors liberals, és a dir, el que podríem denominar els fonaments de la Renaixença valenciana. Per a, acte seguit, centrar-se en dos punts:

11. La consolidació del moviment literari; tasca que ell atribuïa a Teodor Llorente, Vicent Querol, Jacint Labaila i Rafael Ferrer i Bigné, el nucli «dur» del que denominava «sector conservador» de la Renaixença valenciana, «patricis del moderantisme» per als quals «el conreu de les lletres autòctones era tan sols un esplai dominical, un *bobby*, un simple entreteniment literari».¹²
21. La fundació de l'anomenat «sector progressista», obra pràcticament exclusiva de Constantí Llombart, un home a qui, segons assegurava l'autor, «els patricis del valencianisme [...] miraren sempre amb displicència, i no saberen valorar les seues notòries qualitats positives ni seguir la seua fecunda orientació».¹³

D'aquesta manera, el professor Sanchis Guarner consolidava no sols una nomenclatura fèrria, en parlar de «sectors» rígids i estancs, sinó també la concepció d'una Renaixença dual, dividida entre poetes de guant i d'espardenya, populistes i cultistes, progressistes i conservadors, pobres i rics, bons i dolents. Una classificació ben pueril que hauríem d'haver superat ja fa anys i que, tanmateix, continua ben viva. Perquè, com crec haver demostrat ja fa temps, les col·laboracions i connexions entre el conjunt dels escriptors de la Renaixença estaven a l'ordre del dia. I si bé resulta lícit, fins i tot convenient, parlar de dues tendències o sensibilitats lingüístiques i literàries diferents al si de la Renaixença valenciana, crec que en cap cas no ho és fer-ho en termes de grups o sectors contraris, antagònics.¹⁴

12. SANCHIS GUARNER, Manuel. *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. València: Facultat de Filologia, 1977; 2a ed., Institut de Filologia Valenciana, 1985, p. 50.

13. *Ibidem*, p. 53.

14. Vegeu-ho a: ROCA RICART, Rafael. «Les relacions entre Teodor Llorente i Constantí Llombart». Dins: *Constantí Llombart i el seu temps*. A cura de Vicent Josep ESCARTÍ i Rafael ROCA. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2005, p. 79-109.

En opinió del professor Sanchis Guarner, tanmateix, a diferència dels poetes llorentins, els escriptors agrupats a l'entorn de Llombart (aquells en què ell volgué centrar la seua anàlisi) «tenien com a característiques comunes la seua humil extracció social, el seu autodidactisme, el seu republicanisme i la seua afecció a la poesia festiva i caricaturesca, *i tots ells tenien l'orgull de sentir-se valencians i sentir-se poble*»;¹⁵ valoració que, a banda d'inexacta i extemporània, resulta bastant subjectiva i ideologitzada.

En resum, cal dir que el treball *El sector progressista de la Renaixença valenciana* avançava i aprofundia en dues de les idees ja enunciatades al volum *Renaixença al País Valencià*: la recuperació i exaltació de Llombart, líder del «descobert» i molt lloable «sector progressista»; i la condemna de Llorente, capdavanter d'un, per oposició, quasi deslleial i antipatriòtic «sector conservador». Hi escriurà Sanchis:

Llorente, doncs, havia ficat les lletres valencianes en un carreró sense eixida, dins un atzucac: ni arribava al poble ni satisfieia els intel·lectuals exigents; el seu únic públic, la burgesia conformista, el venerava com a savi oficial, però es desentenia totalment de la causa de la Renaixença i continuava el procés de la seua castellanització progressiva i voluntària.¹⁶

La reivindicació de la tasca cultural de Llombart, que tingué lloc als anys 60 i 70 i que en les dècades anteriors havia passat bastant inadvertida, és una de les aportacions més meritòries dels estudis renaixencistes dels professors Sanchis Guarner, Alfons Cucó, Ricard Blasco i Vicent Simbor.¹⁷ Però el que, en la meua opinió, mai no haurien d'haver fet és plantejar-la per oposició a la de Llorente. És a dir, no fou ni just ni convenient recuperar l'obra llombartiana a costa del bandejament i la condemna de la llorentina.

15. SANCHIS GUARNER, Manuel. *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. València: Facultat de Filologia, 1977; 2a ed., Institut de Filologia Valenciana, 1985, p. 55. La cursiva és meua.

16. *Ibidem*, p. 67.

17. SIMBOR I ROIG, Vicent. «La Renaixença al País Valencià». *Caplletra*, 4 (1988), p. 9-41; i *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)*. Barcelona: IFV: PAM, 1988.

A partir de finals de la dècada dels anys 70, els treballs —tots bastant superficials, la veritat siga dita— que s'ocuparen de revisar la Renaixença valenciana insistiren en quatre línies d'investigació prèviament enunciades fins a convertir-les en veritats inqüestionables. Així es repetia una vegada i una altra que:

- 1r. La Renaixença valenciana només havia aconseguit produir manifestacions folklòriques que no tingueren cap incidència social.
- 2n. Havia suposat, per tant, un fracàs social i cultural de la burgesia valenciana que, a diferència de la catalana, la desitjà apolítica.
- 3r. El principal responsable d'aquest fracàs fou el màxim mentor i ideòleg de la Renaixença, el conservador Teodor Llorente.
- 4t. L'única aportació meritòria i destacada que s'hi produí vingué des de l'esquerra: fou la del progressista Constantí Llombart, a qui el sector conservador féu poc menys que la vida impossible.

De manera que, si llancem la vista enrere, veiem que l'estudi del XIX valencià estava, a principis de la dècada dels anys 80, aparentment resolt, si hom donava per bones aquestes quatre «veritats»; però realment tancat en fals.

I com que estava oficialment «resolt» i «dilucidat» no calien: ni tesis doctorals que analitzaren la vida i l'obra dels seus protagonistes; ni edicions que posaren a l'abast dels lectors actuals els llibres que el període produí; ni estudis sobre la gènesi i el desenvolupament dels Jocs Florals; ni, per descomptat, anàlisis que determinaren quines eren les característiques, les possibilitats i les limitacions de la societat en què es desenvolupà la nostra Renaixença. No calia res de tot això, perquè, amb una dotzena escassa d'aproximacions i d'estudis tangencials, el gruix dels nostres intel·lectuals ja havia emés un diagnòstic del qual ningú no semblava dubtar: la Renaixença valenciana havia sigut un gran fracàs; Llorente, el seu màxim responsable; i Llombart, una víctima del que pogué ser i no fou.

Tanmateix, les coses no eren tan clares ni evidents com semblaven, i l'anàlisi que sobre la lírica llorentina enllestí en 1983 el professor Lluís Guarner, oncle de Manuel Sanchis Guarner, suposà un gran daltabaix per als estudis de la Renaixença fins a aquell moment rea-

litzats al País Valencià. Perquè evidencià que el que s'havien expressat eren desitjos, més que no realitats, i que ni Llorente ni tot l'entramat literari i cultural que l'envoltava no havien sigut suficientment estudiats ni entesos.¹⁸ I això bàsicament per dos motius:

- 1r. En primer lloc, perquè la de Lluís Guarner era la primera edició de la poesia valenciana completa de Llorente publicada des de 1936, any del centenari del seu naixement;¹⁹ ja que durant la postguerra únicament havia vist la llum una antologia preparada per Carles Salvador i publicada, pòstumament, en 1958 per l'editorial Sicània.²⁰ És a dir que, tot i ser pràcticament impossible localitzar-los, en 47 anys ningú no havia considerat necessari reeditar els versos valencians de Llorente.
- 2n. I en segon lloc, perquè l'enfocament que Lluís Guarner donà a l'estudi de l'època i de la lírica llorentina suposà un trencament respecte a la visió superficial i negativa que en les dues anteriors dècades els valencians s'havien format de Llorente i de la seua poesia. Simptomàticament, el treball de Guarner s'allunyava del dels seus predecessors i coetanis, i enllaçava amb els que, al seu torn, havien realitzat els valencianistes de principis de segle XX, els membres de les generacions de 1909 i 1930: Miquel Duran de València, Daniel Martínez Ferrando, Eduard López Chavarri, Francesc Almela i Vives i Carles Salvador, entre altres.²¹

18. GUARNER, Lluís. «Pròleg» a LLORENTE OLIVARES, Teodor. *Poesia valenciana completa*. València: Tres i Quatre, 1983, p. 17-90. Posteriorment, aquest text fou publicat en format llibre amb el títol *La Renaixença valenciana i Teodor Llorente*. Barcelona: Edicions 62, 1985.

19. LLORENTE, Teodor. *Poesies valencianes (Obras completas de Teodoro Llorente)*. València, 1936.

20. LLORENTE, Teodor. *Antologia poètica*. A cura de Carles Salvador. València: Sicània, 1958.

21. Al respecte, consulteu el monogràfic que en gener-març de 1936, a propòsit del centenari del seu naixement, dedicà «A Teodor Llorente» la revista *La República de Lletres*, núm. 7, i que conté articles de Miquel Duran de València, Vicent Calvo-Acàcio, Eduard López Chavarri, Francesc Almela i Vives, Enric Duran i Tortajada, Carles Salvador, Daniel Martínez Ferrando i Martí Martell (pseudònim de Miquel Duran), i reproduïx diverses composicions llorentines.

Només com a incís, i perquè s'entenga millor com ha funcionat i continua funcionant la nostra societat civil, voldria aclarir que l'impuls comercial que en 1983 donà lloc a aquesta magnífica edició de les poesies valencianes de Llorente sorgí, entre altres coses, del fet que Llorente, fundador i primer director del diari *Las Provincias* i màxim responsable del partit conservador valencià durant les dues darreres dècades del segle XIX, reconeixia la unitat de la llengua catalana. Circumstància que fou aprofitada per l'editor Eliseu Climent com a resposta als grupuscles dretans que, durant la Transició democràtica, protagonitzaren l'enfrontament conegut com la «Batalla de València», dels símbols i de la llengua, en què no faltaren les desqualificacions, els crits i fins i tot les bombes.

Allò que ens interessa destacar ara, però, és que, amb el seu treball, Lluís Guarner trencà la línia monolítica i majoritària que des dels anys 60 recollien la pràctica totalitat d'estudis literaris, demostrà que Llorente no era cap monstre antivalencianista, i que no comptàvem amb suficients investigacions que ens explicaren amb detall ni què es feia de positiu als Jocs Florals ni quines activitats concretes realitzava Lo Rat Penat.

Ni aleshores ni encara hui no sabem pràcticament res de la lírica que elaboraven poetes i poetesses com ara Jacint Labaila, Rafael Ferrer i Bigné, Fèlix Pizcueta, Josep Maria Puig i Torralva, Josep Bodria, Lluís Cebrian Mezquita, Víctor Iranzo i Simon, Magdalena Garcia Bravo i Manuela Agnès Rausell. Entre altres coses perquè no disposem d'edicions en què llegir les seues obres. I a penes si tenim notícies de la incidència social i cultural que aconseguiren publicacions històriques i literàries com ara el *Calendari Llemosí*, l'*Almanaque «Las Provincias»*, *La Moma*, *El Archivo* o la *Revista de Valencia*.

Tot això, tot aquest desinterés per l'estudi de la nostra Renaixença, és realment sorprenent, i només s'explica com a conseqüència de la imatge de fracàs i desencís que del període varen donar la major part dels investigadors dels anys 60, 70 i 80, i que provocà que les noves generacions d'estudiosos veieren l'època com a poc o gens atractiva.

Un punt d'inflexió

Prenent com a punt de referència l'edició que de la poesia valenciana de Llorente realitzà Lluís Guarner, cal dir que els estudis i les edicions de la Renaixença produïts al País Valencià en els darrers vint-i-quatre anys han avançat molt. Però encara no tant com caldria. Perquè, de fet, la nova perspectiva positiva i integradora amb què Lluís Guarner ens ensenyà a esguardar la Renaixença, i que s'ha traduït en unes línies d'investigació que al meu parer han sigut desenvolupades bàsicament durant els darrers dotze anys, durant el període 1995-2007, encara no ha arribat a impregnar el cos docent valencià, la major part del qual continua donant per bones les conclusions de fa trenta i quaranta anys.

Una sèrie de circumstàncies tècniques, ideològiques i socials expliquen que, històricament, el segle XIX i la Renaixença valenciana hagen despertat tan poc interès entre nosaltres.

En primer lloc, la dificultat d'accedir a determinats arxius i biblioteques privats claus per a comprendre i analitzar el període i els escriptors a què ens referim, i ben significativament al de la societat Lo Rat Penat, la primera i més important de totes les entitats que des de la seua fundació en 1878 i fins a la Transició democràtica han treballat per la cultura valenciana. Resulta vergonyós i lesiu que, des de fa més de trenta anys, els responsables de Lo Rat Penat, grans promotors de l'anticatalanisme i el secessionisme lingüístic, no permeten la consulta de l'arxiu a les persones que no els són afectes ideològicament.

En segon lloc, la manca de simpaties que, entre una intel·lectualitat majoritàriament identificada amb un projecte de construcció nacional d'esquerres, varen despertar autors com Llorente, Querol, Labaila, Escalante i Ferrer i Bigné, periòdics com *Las Provincias* i societats culturals com Lo Rat Penat. Sobretot quan es dóna la circumstància que tant el diari com l'entitat al·ludits esdevingueren, a les dècades dels anys 70 i 80 del segle XX, els màxims exponents d'un secessionisme lingüístic i d'un anticatalanisme cultural que, convenientment controlats i dosificats pel poder polític, actualment continuen assotant i dividint el nostre poble.

Finalment, trobe que ni la societat civil valenciana de finals del segle XIX ni la tasca que desenvoluparen els escriptors de la Renai-

xença no han sigut entesos correctament, i que aquesta incomprensió ha provocat, com a reacció, una aversió cultural i ideològica. Sovint, a Llorente, a Llombart i a la resta de ratpenatistes se'ls han adjudicat alguns dels mals endèmics — com ara el folklorisme, el sucursalisme o l'anticatalanisme — que des de fa tants anys singularitzen el País Valencià. Quan, al meu entendre, el fet real és que no s'han interpretat adequadament ni s'han arribat a comprendre conceptes i doctrines tan fonamentals com el provincialisme i l'apoliticisme que els nostres renaixencistes adoptaren com a referent ideològic.

Tanmateix, no tothom ha reaccionat així, i aquesta tan poc afalagadora panoràmica s'ha vist parcialment esmenada per molts dels estudis i les edicions que en els darrers dotze anys s'han realitzat a València. S'hi ha avançat molt, i s'han obert noves línies d'investigació al marge de les tradicionals — que ja he dit abans que són les que majoritàriament hom continua donant per bones — que ens permeten esguardar una Renaixença més fèrtil, plural, constructiva i rica en matisos.

A risc d'equivocar-me, i parlant en clau estrictament valenciana, crec que l'inici d'aquest canvi de perspectiva s'ha de situar en l'any 1995, en el moment en què els germans Josep Lluís i Rodolf Sirera editaren l'obra teatral completa d'Eduard Escalante. És a dir, posaren a l'abast del lector actual les seues peces dramàtiques i mostraren la voluntat confessa de trencar alguns dels tòpics que de dècades enre-re envoltaven l'eximi sainetista, en començar a parlar d'ell com l'autor d'una obra «molt més rica i complexa del que convencionalment s'ha pensat. Confiam que amb la nostra edició es puga començar a canviar aquestes visions, diguem-ne, més rutinàries».²²

La veritat és que feia temps — des de 1983, si més no — que la mirada heretada dels anys 60 i 70 havia deixat de ser convincent, i havia esdevingut pobra i reiterativa. La necessitat d'entendre i resituar la tasca dels primers poetes valencians de la Renaixença que, a partir de la segona meitat de la dècada dels anys 80, havien començat a propugnar alguns professors de la Universitat de València, com ara

22. SIRERA, Josep Lluís i Rodolf. «Introducció» a ESCALANTE, Eduard. *Teatre original complet*, vol. I. València: Generalitat Valenciana, 1995, p. 12.

Vicent Simbor,²³ Antoni Ferrando²⁴ i Vicent Salvador,²⁵ no havia obtingut cap fruit original ni productiu. El monogràfic que en 1988, com a conseqüència del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença celebrat a Barcelona en desembre de 1984, la revista *Caplletra* dedicà a la Renaixença valenciana no feia sinó insistir en els tòpics i les línies enunciades vint anys abans. I això malgrat assegurar que «ens manquen tant investigacions pregones de la ideologia i activitat polítiques llorentines i de la seua obra de creació literària, com de la figura oposada de Constantí Llombart».²⁶

El Col·loqui Internacional sobre la Renaixença, però, no havia sigut capaç de provocar entre els valencians les investigacions que la introducció d'aquell número de *Caplletra* reclamava. I la tesi doctoral ostentosa i antilllorentinista que, amb el títol «Mistral i Llorente. Les relacions occitano-valencianes en la Renaixença», fou llegida a la Universitat de València l'any 1989 no féu sinó decebre moltes expectatives i aprofundir en els tòpics més ideologitzats del període.²⁷ De fet, era un treball que reiterava per enèsima vegada el fracàs de Llorente, aquesta vegada per comparació amb Mistral (!), i l'atribuïa al consabut apoliticisme.

A la meua manera de veure-ho, però, no està tan clar que, en el cas valencià, la defensa que de l'apoliticisme realitzaren la major part dels nostres renaixencistes comportara conseqüències tan negatives com les que en els darrers quaranta anys hom no s'ha cansat de repetir. L'apoliticisme que guiava Llorente i Mistral, i que podia ser coinci-

23. SIMBOR ROIG, Vicent. «Llorente, "La Opinión" i la Renaixença». *Caplletra*, 4 (1988), p. 123-136; i *Actes sobre el Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (18-22 de desembre de 1984)*, vol. II. Barcelona: Curial, 1994, p. 141-152.

24. FERRANDO FRANCÉS, Antoni. «Llengua literària i actitud política en Teodor Llorente. A propòsit de *Cartes de soldat* i *Pro Pàtria*». *Caplletra*, 4 (1988), p. 91-112; i *Homenatge a Lluís Guarnier*. València: Generalitat Valenciana, 1988, p. 101-124.

25. SALVADOR, Vicent. «Revisió crítica de Teodor Llorente». Dins: *Estudis de Literatura Catalana al País Valencià*. Alacant, 1987, p. 99-109.

26. SIMBOR ROIG, Vicent. «A l'entorn de la Renaixença valenciana». *Caplletra*, 4 (1988), p. 6.

27. MARTÍ ADELL, Cristòfor. «Mistral i Llorente. Les relacions occitano-valencianes en la Renaixença», tesi doctoral inèdita. València: Facultat de Filologia, Universitat de València, 1989.

dent en la forma, era divergent en el fons, obeïa a motivacions i exigències distintes; i tingué també repercussions ben diferents. Així, és molt probable que el de Llorente partira d'una convicció ideològica; però era també el fruit d'una necessitat, d'una estratègia.

Els discursos, els articles, les epístoles, ens mostren que la societat civil valenciana de finals del segle XIX, mancada d'una consciència nacional pròpia, espanyolitzada i espanyolista, mai no hauria permés un moviment cultural amb finalitats polítiques. D'aquesta manera, des del principi, des de la dècada dels anys 60 del segle XIX, Llorente considerà que la millor manera de canalitzar i de fer fecunda la Renaixença consistia a mantindre-la en un terreny apolític, exclusivament literari. Perquè era més que evident que una Renaixença política, mínimament reivindicativa, hauria sigut escapçada des del principi pels poders fàctics: la burgesia, l'Església, la universitat i d'altres.

Apolítica i tot, estrictament literària, convé recordar que la nostra Renaixença patí nombrosos colps procedents dels sectors socials que no la desitjaven, i que la contemplaven com una amenaça a la unitat espanyola. Colps que els patricis de Lo Rat Penat aconseguiren aturar gràcies al seu prestigi social i polític, i fent ús de l'escut ideològic que els proporcionava l'apoliticisme. D'altra banda, i en referència al cas provençal, el que també cal no oblidar és que l'activitat apolítica de Llorente i de la resta de ratpenatistes acabà tenint unes repercussions «polítiques» ben evidents en les primeres dècades del segle XX;²⁸ repercussions que, dissortadament, no es veuen enlloc entre els hereus literaris de Mistral.

Una nova perspectiva

Si bé no havia sigut possible en la dècada dels anys 80, amb l'arribada dels 90, però, alguna cosa començà a canviar respecte a la percepció de la nostra Renaixença. I així, en 1995, a més de l'edició del

28. Recordem que fou Faustí Barberà, en la seua qualitat de president en funcions de Lo Rat Penat, qui en l'obertura de curs de 1902 pronuncià el discurs «De regionalisme i valentinicultura», amb què la major part d'estudiosos donen per iniciat el valencianisme polític.

teatre d'Escalante abans esmentada, cal ressenyar — ni que siga simbòlicament — el «Quadern» que la revista *Saó* dedicà a «Teodor Llorente», un monogràfic divulgatiu en què es parlava del patriarca de la Renaixença valenciana com d'un personatge que

no ha comptat amb els estudis que aclarisquen la vertadera vàlua i les aportacions de la seua vasta obra. De tots és sabut que Llorente fou el màxim prohoms de la Renaixença, que no va dotar el moviment d'un caire polític — contràriament a com s'esdevingué a Catalunya —, però continuem sense conèixer quines foren les seues actuacions concretes, tant en el camp polític i periodístic com en el literari, les influències i repercussions del seu treball en la societat valenciana contemporània.²⁹

Teodor Llorente (1836-1911)

29. «Introducció». *Saó* [València], núm. 185 (maig de 1995), p. 29. Conté els següents articles: SIMBOR ROIG, Vicent, «Llorente o la Renaixença»; TOMÀS, Margalida, «Un mestratge que no va arribar a ésser: la relació entre Marià Aguiló i Teodor Llorente»; MARTÍ ADELL, Cristòfor, «Les relacions de Mistral i Llorente»; GARCIA, Òscar i ROVIRA, Conxa, «Llorente i Llombart: una clàssica dualitat»; i ROCA, Rafael, «Teodor Llorente i els valencianistes de principis de segle».

Efectivament, abans fins i tot d'Escalante, l'autor que més demanava una anàlisi profunda era Llorente; perquè també havia sigut ell qui més crítiques i males interpretacions havia patit durant les dècades precedents. Capdavanter de la Renaixença, poeta valencià més important del segle XIX, traductor castellà dels romàntics europeus, fundador del diari *Las Provincias* en 1866 i director efectiu fins a 1904, mestre de periodistes, cofundador de Lo Rat Penat, historiador i cronista de la ciutat de València, tres vegades diputat a Corts, una senador electe i cap provincial del Partit Conservador en dues ocasions, era del tot inevitable iniciar una nova mirada a la Renaixença valenciana a través de la figura humana i literària de Llorente, perquè es tractava de l'escriptor que havia aconseguit encarnar el moviment.

Així, en 1996 aparegueren dos treballs que l'afectaren molt positivament: d'una banda, una antologia poètica preparada pel professor Vicent Simbor en què, per primera vegada en quaranta anys, s'afirmaven coses com ara que

la negativa a *poliïtzar* la Renaixença [...] no invalida la contribució de Llorente a la causa renaixencista. Enmig del sector llombardià, més compromés amb els objectius d'una autèntica Renaixença, i del sector de la seua pròpia classe social, contrari a unes activitats vistes com a políticament atemptatòries a la unitat de la pàtria i, per tant, perilloses o contemplades com a retrògrades i enemigues del progrés i, per tant, igualment combatibles, Llorente, amb el seu poder i prestigi, exercí la funció d'un parapet immillorable;³⁰

i, de l'altra, la meua tesi de llicenciatura, titulada «Teodor Llorente, ideòleg de la Renaixença valenciana», en què vaig afirmar que la Renaixença valenciana no havia sigut cap fracàs; que havia gaudit d'èxit en la mesura en què la societat civil valenciana del moment li ho havia permés; i que l'apoliticisme, volgut i premeditat, no havia resultat perjudicial, sinó beneficiós, perquè l'activitat apolítica acabà, amb el temps, tenint conseqüències polítiques.³¹ Tots dos treballs avança-

30. SIMBOR ROIG, Vicent. «Introducció» a LLORENTE, Teodor. *Poesia*. València: IVEI, 1996, p. 24.

31. Reformulat i amb el títol *Teodor Llorente i la Renaixença valenciana*, aquest estudi es troba actualment en premsa.

ven a través de la nova línia encetada per Lluís Guarnier tretze anys abans, i reclamaven la necessitat de rellegir, contextualitzar i analitzar novament l'obra llorentina. Deixaven clar, en qualsevol cas, que alguna cosa estava canviant.

I és que, sorprenentment, fins aquell moment cap dels investigadors que havia responsabilitzat Llorente del «fracàs» de la Renaixença valenciana no s'havia parat a examinar quines foren les causes que provocaren, i en el seu cas justificaren, l'apoliticisme llorentí; ningú no havia assajat cap reflexió sobre les possibilitats reals que oferia la societat valenciana de finals del segle XIX d'albergar, tal com s'esdevingué a Catalunya, un procés de reivindicació lingüística i literària de marcat caràcter polític; quines possibilitats de triomf tenia a València un moviment cultural al qual ni l'Església, ni la universitat, ni la major part de la classe política i benestant no oferien suport; quina esperança de futur i de progrés tenia, en definitiva, la Renaixença valenciana enmig d'una societat que, majoritàriament, no mostrava cap interès a «renàixer».

Com he dit abans, atés el context polític, social i cultural en què es desenvolupà la nostra Renaixença impulsar un moviment políticament agosarat hauria suposat un abocament al suïcidi, ja que hauria sigut fortament combatut pels múltiples vigilants de les essències pàtries espanyoles que, a València, tan zelosos s'hi mostraven; i no hauria comptat amb suport social suficient ni tan sols per a portar a terme la convocatòria anual dels Jocs Florals.

Em fa l'efecte que els qui han considerat que l'aposta per l'apoliticisme era digna de condemna no han tingut en compte detalls com ara que els ratpenatistes foren repetidament acusats de «separatistes» únicament per escriure en una llengua diferent a l'espanyola. Acusació de la qual, no només Llorente,³² sinó també Llom-

32. Teodor Llorente, en el discurs d'obertura del curs 1879-80 de Lo Rat Penat, afirmà: «En lo terreno politich, ho habem dit tots una volta y altra volta; res hiá en nostre amor á Valencia que se opose al amor, mes general, á la mare Espanya, com no se oposa al amor de la patria l'amor de la familia, sino que'l completa y fortifica». «Lo Rat-Penat. Discurso leído por D. Teodoro Llorente, presidente de esta sociedad, en la apertura del presente curso académico». *Las Provincias* (17-XII-1879).

bart,³³ Pizcueta,³⁴ Labaila³⁵ i molts d'altres escriptors coetanis sentiren reiteradament la necessitat de defensar-se. ¿Com es pot afirmar que, a la València de finals del segle XIX, era factible la reivindicació política a través de la praxi cultural quan sabem que hi havia socis de Lo Rat Penat que qüestionaven la conveniència de conrear la llengua que l'entitat tractava de recuperar?³⁶ La societat civil valenciana de finals del segle XIX era, en conjunt, políticament espanyola i espan-

33. «En tan pròp com está, moltes llegües pareix que disten de Valencia á Catalunya: así tot es abandono y desdeny per tot lo de casa; allá tot interés, tot es entusiasmo y carinyo per tot lo de la sehua terra. Tampòch lo públich de nòstra bella ciutat correspon com, si tinguera qui son apagat entusiasmo encenguera, ho faria, á la lloable restauració de nòstres llemosines lletres, iniciada fa temps en Barcelona». LLOMBART, C. «Revista de l'any passat». *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al any de 1878*, València, 1877, p. 12. Existeix edició facsímil a càrrec de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (València, 2006).

34. Félix Pizcueta, en el seu discurs de fundació de Lo Rat Penat (1878), digué: «Tal vegada crega algú que la creació d'esta Societat obediexca quant manco á alguna mira de exclusivisme provincial y quant més á alguna idea separatista; y yo que dech concentrar en lo meu pit los sentiments de mes dignes compays (*sic*), tinch que declarar así, que ans que tot som fills y amants de la noble terra espanyola; que no resucitem glories del antich Realme valenciá, mes que per tenir lo goig de que no s'obliden y se perguen com la sehua llengua en la obscuritat del temps. [...] Nos ha costat masa realitzar l'unitat nacional, fer una Espanya, pera qu'en caprijos ó gusts literaris procurem desferla». *Excel·lencies de la llengua Llemosina*. València, 1878, p. 85-86.

35. Jacint Labaila, en el discurs d'obertura del curs 1880-81 de Lo Rat Penat, afirmà: l'«objecte que nos feu establir la societat fon lo renaiximent de la literatura llemosina valenciana, que, encara que patriotich, no amagaba, ni amaga ni amagará, si Deu vol, cap de fi polítich. Mes altres valencians creent aixó últim, y figuranse qu'envolicats en la capa de la lliteratura, caminabem per sendes ocultes á la intransigencia, no sols no volgueren afiliarse en la societat, sino que nos feren y nos fan huí guerra, uns á cara descuberta y altres á la sordina, com si forem enemichs dels temps moderns»; i que «si lo valencianisme es nostra divisa, lo espanyolisme es nostra bandera y que, com Victor Balaguer, al cridar iviva Valencia! cridem sempre iviva Espanya!». «Lo Rat-Penat. Discurs del president D. Jacinto Labaila en la apertura del curs». *Las Provincias* (7-XI-1880); *Discurs del president D. Jacinto Labaila*. València: Carles Verdejo, 1880; i «Discurs llegit en la Societat *Lo Rat-Penat* per son President en la apertura del curs de 1880 á 1881», a LABAILA, Jacint. *Flors del meu bort*. València, 1882, p. 282-300.

36. «Val la pena de no oblidar actituds com la de Francesc Vives Liern, soci fundador de Lo Rat Penat, que promou l'any 1881 a l'Ateneo Científico, Literario y Artístico, del qual era secretari, una discussió sobre "*la oportunidad y convenien-*

yolista, i se sentia ben a gust com a tal. Un panorama polític, per cert, que no ha canviat excessivament en l'actualitat, com ha quedat ben palés en les darreres eleccions autonòmiques.

En l'apressat repàs a les fites acadèmiques que en els darrers deu anys han enfocat la Renaixença valenciana des d'una nova òptica no voldria deixar de recordar el congrés «Bernat i Baldoví i el seu temps», que per iniciativa del consistori municipal, i sota l'auspici de la Universitat de València i de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, fou celebrat a Sueca en març de 1999. En ell, més de dues dotzenes d'historiadors i filòlegs analitzaren «diversos aspectes del context sociopolític, de la trajectòria pública i de l'obra literària i periodística de l'escriptor i polític suecà» més destacat del vuit-cents.³⁷ D'entre totes les reflexions que generà aquell aplec acadèmic cal assenyalar la ponència dels professors Ferran Archilés i Manuel Martí, titulada «Renaixença i identitats nacionals al País Valencià»,³⁸ perquè des del camp de la història i l'estudi de les mentalitats contemporànies aconseguí d'obrir nous horitzons al coneixement de la Renaixença. El treball explora unes línies d'investigació amb les quals em trobe en franca afinitat. Ja que allà on d'altres només havien vist sucursalisme i mediocritat, Archilés i Martí hi trobaren l'aflorament d'un sentiment regional, l'esforç per l'estudi d'un passat sentit com a gloriós, i el fonament de posteriors ideologies i moviments socials que, si bé no han aconseguit moure masses, han condicionat notablement la nostra manera de ser.

Un any després d'aquell congrés aparegué, a València, una magna *Historia* (sic) de *Lo Rat Penat* redactada en una varietat dialectal no

cia del cultivo de la lengua valenciana», al si de la qual ell mateix no dubta a mostrar-s'hi contrari perquè atemptava a la «*tendencia unitaria de la cultura contemporánea*». SIMBOR ROIG, Vicent. «Introducció» a LLORENTE, Teodor. *Poesia*. València, 1996, p. 24. També en parla BLASCO, Ricard. *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)*. L'Alcúdia: IFV: Ajuntament de l'Alcúdia, 1984, p. 45.

37. Les actes del Congrés foren recollides al volum *Bernat i Baldoví i el seu temps*, Miquel NICOLÁS, ed. València: Universitat de València, 2002.

38. ARCHILÉS, Ferran, i MARTÍ, Manuel. «Renaixença i identitats nacionals al País Valencià». *Bernat i Baldoví i el seu temps*, Miquel NICOLÁS, ed. València: Universitat de València, 2002, p. 51-71.

normativa que nega la unitat de la llengua catalana.³⁹ Dirigida per Federico Martínez Roda i editada per les tres principals administracions públiques valencianes —la Generalitat, la Diputació i l'Ajuntament del cap-i-casal—, es tracta d'una obra realitzada amb una escassa base científica i metodològica que escapa a qualsevol consideració acadèmica. Encara que, òbviament, no forma part dels principals treballs que, en la meua opinió, més han contribuït a la nova visió de la Renaixença valenciana, he volgut citar-la perquè li reconec un avantatge: i és la gran quantitat de documents inèdits procedents de l'arxiu de Lo Rat Penat que hi han sigut total o parcialment transcrits, i a què només d'aquesta manera tenim accés. Dit això, també vull corroborar que la *Història de «Lo Rat Penat»* que en 1959 publicà Antoni Igual Úbeda continua sent, a hores d'ara, la més vàlida i qualificada.⁴⁰ La menys tendenciosa, si més no.

Pel que fa a l'any 2001, cal fer esment de dos treballs: el llibre *Escrits polítics (1866-1908)* de Teodor Llorente, que tragué a la llum la Diputació de València, i que inclou un estudi de la trajectòria pública del personatge i la transcripció de més d'un centenar dels seus articles i discursos polítics, rescatats de l'hemeroteca;⁴¹ i l'article «Satisfaccions gens innocents. Una reconsideració de la Renaixença valenciana», que novament els professors Archilés i Martí publicaren al volum núm. 38 de la revista *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*.⁴²

Dotze mesos després el diari *Las Provincias* obsequiava els seus lectors amb un suplement dedicat a Llorente i redactat per Daniel Sala Giner.⁴³ El treball, recopilatori i simptomàticament escrit en

39. MARTÍNEZ RODA, Federico (dir.). *Historia* (sic) *de Lo Rat Penat*. València: Ajuntament de València, 2000.

40. IGUAL ÚBEDA, Antoni. *Història de «Lo Rat-Penat»* (*En el LXXX aniversari de la seua fundació i el LXXV dels Jocs Florals*). València: Ajuntament de València, 1959.

41. LLORENTE, Teodor. *Escrits polítics (1866-1908)*. A cura de Rafael ROCA RICART. València: Diputació de València, 2001.

42. ARCHILÉS, Ferran, i MARTÍ, Manuel. «Satisfaccions gens innocents. Una reconsideració de la Renaixença valenciana». *Afers. Fulls de Recerca i Pensament* [Catarroja], 38 (2001), p. 157-178.

43. SALA GINER, Daniel. «Teodoro Llorente Olivares», suplement de *Las Provincias*, col·lecció «Personajes del milenio. Comunidad Valenciana». València, 2002.

castellà, no realitzà cap aportació nova i utilitzà un to més aviat neutre. Si el trobe destacable, doncs, és perquè es tractava de la primera vegada en tres dècades i mitja que el diari concedia una atenció mínimament llarga i rigorosa a qui cent trenta-sis anys abans havia sigut el seu fundador. Tot un avanç i un canvi en la línia editorial de *Las Provincias*, si tenim en compte que poc temps abans havia arribat a pràcticament renegar d'ell!

L'any 2003 la revista *Afers. Fulls de Recerca i Pensament* em publicà l'article «Teodor Llorente. Del provincialisme al regionalisme», en què vaig aprofundir en la idea que l'apoliticisme, clau de volta de la Renaixença valenciana, amb què Llorente havia plantejat el moviment cultural i literari era una estratègia política per a evitar els enfrontaments i les freqüents acusacions de separatisme que, des de dins i fora del moviment, contínuament li dedicaven. I que, tanmateix, ell havia de saber, necessàriament, que el provincialisme i el regionalisme que, amb totes les reserves polítiques que calga, practicava havien de comportar, a la fi, una reivindicació política.

Per aquelles mateixes dates el professor Josep Daniel Climent tragué a la llum pública dos llibres: d'una banda, *L'interès per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*, que entre altres coses analitzava les «actituds lingüístiques mantingudes pels més importants representants del moviment renaixentista»;⁴⁴ i, d'una altra, el volum *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira*,⁴⁵ un esplèndid estudi publicat per l'editorial Denes que pretenia recuperar de l'oblit el treball i la memòria d'un dels més egregis gramàtics de la nostra post-Renaixença: el pare Fullana, l'únic valencià que llegí comunicació al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906).⁴⁶

També en 2004, i fruit de l'entesa entre l'editorial Bromera i l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, aparegué el volum

44. CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel. *L'interès per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*. València: Generalitat Valenciana, 2003, p. 234.

45. CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel. *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira*. Paiporta: Denes, 2004.

46. CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel. «Lluís Fullana i el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana». *Saó*, núm. 312 (desembre de 2006), p. 25-

Teodor Llorente, el darrer patriarca,⁴⁷ la primera biografia llorentina d'ençà que en 1936 — amb motiu del centenari del naixement de Llorente — Miquel Duran de València en publicara una a l'editorial Barcino.⁴⁸ Es tracta d'un treball escrit amb voluntat divulgativa que intenta resituar el paper de Llorente al si de la Renaixença valenciana, i valorar i entendre, a la llum de les noves investigacions i enfocaments, la seua magna i complexa aportació cultural.

L'any 2005, i per iniciativa de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, se celebrà l'Any Llombart, que permeté la realització de la més profunda aproximació que mai no s'haja fet a aquest autor valencià, i que donà com a fruits més destacables l'exposició i el catàleg *Constantí Llombart i el seu temps*; l'edició del volum *Poesies valencianes*; de la peça teatral *Lo darrer agermanat*; i dels facsímils de dues de les obres més emblemàtiques de la Renaixença valenciana: els «apunts bibliogràfics» *Los fills de la morta-viva* i l'anuari *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*, «el primer intent seriós fet a València d'editar una revista cultural en llengua pròpia».⁴⁹

Finalment, he de fer constar que l'any passat tingué lloc la lectura de la meua tesi doctoral, titulada «Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana»,⁵⁰ la primera dedicada de manera íntegra a resseguir l'obra, les relacions i la trajectòria de l'autor del *Llibret de versos*. En aquest treball, que es troba en procés d'edició per part de les Publicacions de la Universitat de València, he tractat de fixar els límits i les dimensions de l'obra i de la intervenció social i cultural que Llorente desenvolupà al si de la Renaixença valenciana, de la qual esdevingué, des de ben aviat, líder indiscutible. I també de resseguir la seua participació en les renaixences catalana, balear i provençal, amb els protagonistes de les quals mantingué tants i tan bons contactes. Bàsicament, la meua pretensió ha consistit a analitzar la contri-

47. ROCA RICART, Rafael. *Teodor Llorente, el darrer patriarca*. Alzira: IIFV-Bromera, 2004.

48. DURAN DE VALÈNCIA, Miquel. *Teodor Llorente*. Barcelona: Barcino, 1936.

49. BLASCO, Ricard. *Constantí Llombart i «Lo Rat-Penat. Periòdic Llitterari Quincenal» (1884-1885)*. València, 1985, p. 9.

50. ROCA RICART, Rafael. «Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana», tesi doctoral inèdita. València: Universitat de València, 2006.

bució de Llorente a la cultura valenciana, i a relacionar-la amb els territoris limítrofs que en aquell moment també vivien processos de recuperació lingüística i literària.

A través de les seues múltiples facetes —poeta, periodista, polític, excursionista, traductor, crític literari...— i, especialment, a través dels dos diaris que dirigí —*La Opinión* i *Las Provincias*—, Llorente influí decisivament en el desenvolupament de la Renaixença valenciana i, d'alguna manera, la conformà a la seua imatge i semblança. Ell fou el poeta que més i millor lírica produí, motiu pel qual, no només en vida, sinó també durant tot el primer terç del segle XX i fins a la dècada dels anys 50, fou venerat com a mestre i patriarca inqüestionable: iniciador de la recuperació de la llengua i de la literatura valencianes, com es féu evident en 1936 durant la celebració del centenari del seu naixement.

D'altra banda, també és possible valorar la seua condició de líder a través de la fama i la reputació que assolí a d'altres territoris, com ara Catalunya, les Balears, Castella i Provença; i de les abundants relacions personals i intel·lectuals que mantingué amb personatges de la talla literària i del pes polític i social dels valencians Constantí Llombart i Vicent Blasco Ibàñez, dels catalans Víctor Balaguer i Jacint Verdaguer, dels mallorquins Marià Aguiló i Miquel Costa i Llobera, i del provençal Frederic Mistral —líders, tots ells, dels seus respectius moviments literaris—, que donen una visió prou ajustada del propòsit i les dimensions de la labor literària i cultural de Llorente, l'únic escriptor valencià a qui fou dedicat un bust al parc de la Ciutadella de Barcelona: «Pues el honor de colocar los bustos de escritores o artistas que no sean catalanes en el Parque, está tan celosamente limitado, que no pasarán de dos a quienes se ha rendido honor tan calificado»,⁵¹ com bé recordava en juliol de 1911 el diari *Las Provincias*. L'altre escriptor no català homenatjat a la Ciutadella és el mallorquí Marià Aguiló.

Així mateix, també hi he trobat absolutament convenient avaluar l'activitat que durant més de trenta anys Llorente desenvolupà al si del Centre d'excursions científicoliteràries i artístiques de Lo Rat

51. R. «Barcelona a Valencia. Un monumento a Llorente». *Las Provincias* (7-VII-1911).

Penat, del qual fou fundador, primer director i màxim animador. D'aquesta manera, he pogut localitzar i transcriure multitud de cròniques periodístiques de les més de cent visites que entre el període 1880-1911 portà a terme aquest Centre Excursionista,⁵² ressenyes que en la major part dels casos foren redactades per Llorente i publicades al diari *Las Provincias*, i que, tal com en 1911 asseverava el canonge Josep Sanchis Sivera, «reunidas formarían un interesante libro».⁵³

En conclusió, puc dir que els esforços d'estudi i de revisió de la Renaixença valenciana que en els darrers anys hem portat a terme investigadors com ara Josep Lluís i Rodolf Sirera, Ferran Archilés, Manuel Martí, Biel Sansano, Òscar Pérez, Josep Daniel Climent, Vicent Josep Escartí, Josep Enric Estrela i jo mateix, entre d'altres, s'han centrat en la conveniència d'examinar, amb rigor i profunditat, de manera asèptica i desapassionada, la contribució cultural d'una època rica en matisos i d'uns personatges claus per a la configuració de la idiosincràsia valenciana actual.

Amb tot, no ha faltat qui ha titllat aquesta nova mirada i valoració d'una mica exagerada.⁵⁴ No és d'estranyar. Ha sigut tant el menyspreu i la indiferència que durant dècades han patit els escriptors i les entitats de la Renaixença que qualsevol lectura positiva que se'n faça ara ha de produir, a la força, un efecte pendular. En aquest sentit, em sembla un senyal ben simptomàtic de l'estat d'abandonament que durant el segle XX ha patit el valencianisme del XIX constatar que un historiador tan diligent i raonable com Pau Viciano, en el seu interessant llibre *El regne perdut*,⁵⁵ la lectura del qual recomane, no haja

52. A tall d'exemple, vegeu: ROCA RICART, Rafael. «La Ruta del Cister segons Teodor Llorente. La visita de Lo Rat Penat a Poblet, Santes Creus, Valls i Tarragona (1882)». *Miscel·lània Joan Veny*, 7. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 69-108.

53. SANCHIS SIVERA, Josep. «Biografia del laureado vate Teodoro Llorente y Olivares». *Lo Rat-Penat. Revista Mensual* [València], núm. 7 (juliol de 1911), p. 343.

54. «Ara ens trobem que hi ha com una mena de llei del pèndol, un tornar a revaloritzar la Renaixença crec que en termes una mica exagerats, amb una visió excessivament comprensiva amb les limitacions». «El 'regne perdut' és la identitat valenciana», entrevista a Pau VICIANO. *El Temps* [València], núm. 1.141 (25 d'abril de 2006), p. 48.

55. VICIANO, Pau. *El regne perdut. Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana*. Catarroja; Barcelona; Palma: Afers, 2005.

caigut en el compte que tres dels quatre historiadors que hi analitza —Teodor Llorente, Josep Martínez Aloy i Josep Sanchis Sivera— varen ser presidents del Centre Excursionista de Lo Rat Penat. Això, no en tinc cap dubte, és degut al fet que no existeix cap estudi publicat sobre aquest centre.

El treball portat a terme en els darrers dotze anys és tan sols una mínima part del llarg camí que ens queda encara per recórrer, ja que els valencians no estem, ni de bon tros, a l'altura del coneixement que sobre aquest mateix període acrediten catalans i mallorquins. Sense que servisca d'excusa, vull fer notar que, a causa d'una maledicència política que ja comença a ser patològica, els investigadors valencians ens veiem sotmesos a un plus d'esforç social, ja que ens resulta vertaderament difícil aconseguir el més mínim avanç en temes relacionats amb la filologia catalana si no va precedit d'un canvi de mentalitat. Si no convencem prèviament els nostres paisans que la flagel·lació col·lectiva i l'autoodi, tant d'arrel popular com intel·lectual, no porten enlloc; i que són preferibles les perspectives que permeten veure punts de llum i de claror.

Amb tot, i malgrat les dificultats, crec no equivocar-me si afirmo que som moltes les persones que no abandonem l'esperança d'aconseguir, tot parafrasejant el poeta, que la nostra siga una cada vegada més culta i menys «pobra, bruta, trista i dissortada pàtria». I que, juntament amb l'afany de coneixement i de rigor científic, és aquesta una de les principals motivacions que guien el nostre treball acadèmic.